

*Анатолій Євгенійович Шевченко,
професор кафедри теорії права та держави
Університету державної
фіскальної служби України,
доктор юридичних наук*

*Алла Вікторівна Старостюк,
доцент кафедри теорії права та держави,
Університету державної
фіскальної служби України,
кандидат юридичних наук*

ЦІННІСНІ ДЕТЕРМІНАНТИ ПІЗНАННЯ ПРАВА ЯК СКЛАДОВА ПРАВОВОГО ПРОГРЕСУ

Процеси глобалізації, які на початку ХХІ ст. охопили весь світ, обумовили тенденцію зростання ролі права в житті суспільства, яке перебуває у нерозривному взаємозв'язку з людиною, потребами її існування та розвитку.

Будучи універсальним явищем суспільного життя, право досліджується на багатьох рівнях. Що стоєть визначення концептуальних підходів праворозуміння – це є безпосереднім завданням теорії держави і права як фундаментальної юридичної науки. В усій багатогранності поглядів щодо визначення та розуміння права науковці прагнуть віднайти ціннісно-раціональні елементи і пізнавати право з урахуванням проблем та протиріч, які загрожують існуванню сучасної цивілізації.

Як складне явище суспільного життя, право є предметом дослідження значної кількості як вітчизняних, так і зарубіжних науковців. Особливої уваги заслуговують погляди С. Бобровник, О. Зайчука, М. Козюбри, В. Копейчикова, В. Котюка, Н. Оніщенко, Н. Пархоменко, О. Скакун, Д. Тихомирова, Ю. Шемшученка та багатьох інших дослідників, праці яких присвячені багатогранним питанням праворозуміння, з'ясуванню його сутнісних характеристик і проблемам практичної реалізації.

Метою статті є визначення ціннісних детермінантів пізнання права як складової правового прогресу. Для досягнення зазначеної мети автори поставили перед собою такі завдання: визначити роль теорії держави і права в процесі пізнання ціннісно-раціональних характеристик права; акцентувати увагу на методологічній трансформації юридичної науки, зокрема на антропологізації права; наголосити на важливості позиції щодо доцільності синтезу здобутків існуючих теоретичних поглядів на право з врахуванням глобалізаційних процесів; вказати на доцільність пізнання права в процесі його практичної реалізації; визначити роль правових ідеалів, які покладено в основу історично сформованого менталітету українського народу; наголосити на необхідності врахування інтуїтивного рівня сприйняття належного права та формування ціннісно збагаченої особистості, носія правової культури, здатної сприяти досягненню відповідного рівня правового прогресу; запропонувати креативну модель мислення у процесі пізнання закономірностей розвитку права та держави.

Особливістю сучасного етапу розвитку теорії держави і права як фундаментальної юридичної науки є переосмислення ціннісних критеріїв щодо подальших шляхів здійснення теоретичних досліджень багатогранних питань вітчизняного правознавства та державознавства.

Створюючи основу юридичного мислення, наука теорії держави і права вбирає в себе відповідні цінності, на основі яких відбувається процес моделювання базових понять і категорії, вивчення загальних закономірностей розвитку права та держави. Саме на основі цього можливий процес формування правового світогляду, правової культури, що створюватиме сприятливі передумови розвитку всієї системи юриспруденції, визнання цінності та дієвості права в житті людства.

Позитивним явищем щодо функціонування теорії держави і права є те, що вона позбулася політичного забарвлення і набула статусу науки, для якої не властиво обслуговування цінностей окремо взятої ідеологічної моделі. Особливо яскраво це позначилося на процесі пізнання права. Усвідомлення того, що держава є винятковим творцем закону, а не права, сприяло утвердженню думки про витоки права із реального життя, природних прав людини, які є першоджерелом права. Саме тому можна стверджувати, що право не виникає водночас з державою. Воно може існувати і без держави і поза нею. Крім того, вивчаючи право, недоцільно механічно прив'язувати розвиток права до держави. Як складне соціальне явище право перебуває у нерозривному взаємозв'язку з культурними, релігійними, національними чинниками, які істотно впливають на характер взаємодії між державою і правом та ступінь їх автономності.

Ціннісні зрушення у теоретико-правовій думці пізнання права обумовили необхідність вирішення питань щодо перегляду її методології, що відображено в актуалізації антропологічних досліджень правових явищ. Вітчизняна наукова еліта звертає увагу на те, що методологічною трансформацією в юри-

дичній науці є антропологізація права [1, с. 175]. Найважливішою складовою предмета теорії держави і права є природні правові властивості людини та закономірності їх державно-юридичного забезпечення [2].

Конституційне закріплення положення щодо визнання людини найвищою соціальною цінністю обумовило актуалізацію ціннісного підходу до вивчення закономірностей розвитку права та держави, з'ясування місця та ролі людини в цьому процесі. Так, яскравим свідченням прогресу в зазначеному напрямі є дослідження питань, пов'язаних із закономірностями виникнення, розвитку та функціонування прав і свобод людини та громадянина, створення такої концептуальної моделі права, яка б відповідала потребам людини.

Неприпустимо ототожнювати місце і роль права у життєдіяльності суспільства, зводячи його до законодавства. Існування права не обмежується існуванням жодної з його форм. Право має містити в своїй основі права людини. Врахування реальних потреб та інтересів індивідів наповнює право змістом. Його розуміння з позицій захисту прав і свобод людини та громадянина відповідає тій меті, на досягнення якої воно має бути спрямоване.

Будучи ядром правового прогресу, право не залишається незмінним на концептуальному рівні свого відображення. Не заперечуючи важливість прав і свобод людини, передусім – природного права, ми поділяємо думку М. Козюбри, який звертає увагу на те, що під впливом інтеграційних процесів відбувається трансформація класичних правових концепцій, а саме: природно-правової доктрини, юридичного позитивізму, соціологічної юриспруденції та ін. Вчений зазначає, що після тривалого періоду жорсткого антагонізму між цими концепціями настав період мирного співіснування, а нерідко й співробітництва. Набувають популярності пропозиції щодо доцільності синтезу здобутків різноманітних підходів до праворозуміння в єдину інтегративну універсальну концепцію [3, с. 90].

Доцільність синтезу здобутків існуючих теоретичних поглядів на право, в основу якого мають бути покладені відповідні цінності, повинно відбуватися з урахуванням глобалізації світу, тобто процесу становлення якісно нових реальностей, які базуються на загальноцивілізаційному менталітеті, який являє собою сукупність конструктивних ментальних засобів, здатних забезпечити стабільність і наступність у розвитку людства. Характерною ознакою глобального менталітету є його інтернаціональний характер, що виражає систему єдності різноманітних цивілізацій і культур, ядром яких є відчуття глобальності і загальнолюдської ідентичності. До складу глобального менталітету входить нетерпимість до насильства, любов до справедливості, бережливе ставлення до природи, прихильність нормам розумного споживання тощо [4].

На основі глобального менталітету має формуватися право цивілізованих народів, існування якого обумовлено сутністю самої людини, її природними правами та свободами.

Однак у процесі пізнання права необхідно враховувати й дію самого права, беручи до уваги практичний аспект реалізації відповідних положень. Саме практика є критерієм істинності та життєздатності тих чи інших теоретичних положень. Якщо висновки, які ми отримали на основі відповідних теоретичних знань, підтверджуються практикою, а діяльність забезпечує реалізацію ціннісних орієнтирів, то знання є істинні. Наприклад, якщо ми хочемо перевірити істинність дії права щодо захисту прав і свобод громадян, необхідно простежити розвиток ситуації, коли такі права громадян порушено. Саме процес здійснення правозастосовної діяльності буде реальним свідченням істинності або помилковості дії самого права.

Класичний варіант визначення права, який довготривалий період домінував у нашій науковій і навчальній літературі, містив положення, відповідно до якого право – це система загальнообов'язкових, формально визначених, встановлених і гарантованих державою норм права, які спрямовані на процес регулювання суспільних відносин. Прогресивна наукова думка та практика державно-правового будівництва підтвердили неповноту такого визначення, а отже, і його хибність. Саме тому позбавлена ціннісних характеристик система норм права, на нашу думку, правом визнана бути не може.

«Практика стимулює розвиток пізнання, але й пізнання не просто йде за практикою, воно вирішує також ті проблеми, що породжуються попереднім розвитком наукової думки. Людське пізнання оперує всією сукупністю знань, успадкованих від попередніх поколінь. Тому розвиток науки, вирішуючи конкретні наукові проблеми, може випереджати практику і спрямовувати її розвиток» [5, с. 162].

Не обійтися у процесі пізнання права без тих правових ідеалів, які покладено в основу історично сформованого менталітету українського народу, а саме: гуманізм, любов до життя, прагнення мирного співіснування з представниками інших етносів. «Антропологічні погляди на буття права є природними, близькими для українців, тому сприйняття дійсності крізь призму антропологічних міркувань є природним також для сучасної правової української системи» [6, с. 8].

Слушною є думка про те, що «національний характер українського народу є благодатним грантом для закладення основ національної юридичної антропології. Антропоцентричне розуміння правової реальності є близьким і природним для українського народу» [6, с. 10].

Враховуючи те, що право мало і має власну історію, періоди свого розвитку, доцільно використовувати вже існуючий як теоретичний, так і практичний досвід щодо вивчення глибинних процесів виникнення та діалектики функціонування права як самостійного явища суспільного життя.

Однак паралельно з позитивними змінами в розвитку загальнотеоретичної юридичної науки та навчальної дисципліни слід звернути увагу на домінуючий підхід, який характеризує послідовність викладення тем у підручниках і навчальних посібниках з курсу теорії держави і права. Йдеться про те, що перше місце в більшості з них займає проблематика, яка стосується питань функціонування і розвитку держави, а не права. Такий порядок викладення навчального матеріалу не відповідає вимогам належного рівня формування правосвідомості і правової культури майбутніх фахівців у сфері юридичної діяльності. Адже вивчаючи теорію держави перед теорією права, студенти неминуче сприймають право як результат діяльності держави, як додаток до держави, що створюється та змінюється нею [7, с. 29, 30, 47].

Проте держава не може розглядатись як ціннісний детермінант розвитку права. Історія не знає таких ідеальних періодів існування держави, коли можна з упевненістю стверджувати, що саме вона була зацікавлена в його антропологічному спрямуванні, в наданні йому ознак людяності. Бажані властивості права ми можемо віднайти лише на рівні суспільної свідомості, на рівні інтуїтивного сприйняття того, яким саме воно має бути. Лише суспільство є індикатором існування права, його буття або небуття. Так, наприклад, одвічне прагнення українського народу до справедливості супроводжувалося паралельно усвідомленням величезної різниці між правом і законом. Підтвердженням цьому є українські прислів'я: «Не все так робиться, як у параграфі написано», «В суді правди не шукають», «Де гроші судять, там право в куті» [6, с. 10].

Особливої уваги щодо процесу пізнання права потребують питання існування ціннісно збагаченої високодуховної особистості, яка була б носієм правової культури, яка розглядається як детермінанта, здатна стимулювати правовий прогрес, формувати суспільно-правове та духовне поле для реалізації правових цінностей, правового потенціалу людини.

Інша проблема, яка є досить розповсюдженою в контексті викладення навчального матеріалу з курсу «Теорія держави і права», – це проблема способів викладення та обґрунтування відповідних теоретичних положень. Зазвичай навчальні посібники та підручники підготовлені таким чином, що в них спостерігається констатація відповідного теоретичного матеріалу, що ускладнює, а іноді і робить неможливим процес творчого мислення студента, що є необхідною умовою ефективного навчання та пізнання глибинних аспектів розвитку права й держави. У процесі опрацювання теоретичного матеріалу, який викладений у такій навчальній літературі, досить важко з'ясувати: а яку ж саме позицію займає той чи інший автор підручника чи посібника? За таких умов процес навчання перетворюється у запам'ятовування, а не усвідомлення правильності відповідних концептуальних положень. Пошук нових ідей і спрямованість на процес такого пошуку фактично відсутня в навчальній літературі. А звідси впливає деяке побоювання студентів вийти за межі традиційного, викладеного в підручнику чи посібнику, розуміння відповідного питання, відсутність готовності до розумового ризику в процесі навчання, прагнення працювати на оцінку, а не на досягнення істини, пошук якої можливі лише в творчому середовищі, в процесі дискусії та відповідної аргументації.

Виклики сьогодення потребують необхідності нестандартного та різноманітного за способами мислення викладачів та студентів. Доцільно, на нашу думку, звернути увагу на запропоновану Д. Перкінсом модель параметрів і характеристик креативності мислення, основними елементами якої він вважав, зокрема: наявність сильного внутрішнього спонукання, обов'язку перед власними принципами; здатність виходити за межі при вирішенні відповідних проблем; ментальну мобільність, що дає творчим особистостям можливість знаходити нові перспективи при вирішенні традиційних і нестандартних завдань; готовність ризикувати і помилятися; прийняття сторонніх точок зору; спрямованість на об'єктивний результат, вихід за межі свого «Я»; внутрішню мотивацію, занурення в процес діяльності за власним бажанням [8, с. 119–120].

Саме за наявності таких креативних підходів мислення, які є основою інтелектуального розвитку людини, можна вести мову про ефективність процесу навчання в цілому, що сприяє прогресу в усіх сферах людської діяльності, в тому числі і пізнанні права.

Таким чином, розглянувши питання ціннісних детермінантів пізнання права, слід зазначити, що саме вони надають йому тієї ваги, яку воно повинно мати в житті суспільства. Звісно, що в межах викладеного матеріалу ми не претендували на розкриття повного їх комплексу. Однак, на нашу думку, усвідомлюючи цінність самої людини в житті суспільства, ми неминуче порушуватимемо інші ціннісні характеристики, які надаватимуть праву ознак такого соціального явища, що матиме прогресивний цивілізаційний характер.

Виходячи з пріоритетних напрямів реформування вищої освіти в Україні, одним із яких є гуманізація освітньої діяльності, спрямування навчально-виховного процесу на формування творчої особистості

майбутнього фахівця та створення належних умов для розкриття духовно-емоційних і розумових здібностей студентів. Вважаємо за необхідне удосконалити процес викладання загальнотеоретичних знань про право та державу, надаючи вивченню права первинне значення, що ціннісно визначає весь подальший процес пізнання загальних та основних закономірностей розвитку державно-правової дійсності. Саме право з його глибоким соціальним змістом є тією основою, на базі якої мають створюватися та знаходити подальший розвиток й удосконалення всі багатогранні процеси, які відбуваються у житті нашої країни.

Використані джерела

1. *Введение* в украинское право / под. общ. ред. С. В. Кивалова, Ю. Н. Оборотова. – 2-е изд., перераб. и доп. – Одесса : Юридическая литература, 2009.
2. Рабінович П. Проблеми трансформації методології вітчизняного правознавства: досягнення, втрати, перспективи / П. Рабінович // Вісник АПНУ. – 2002. – № 4. – С. 3–14.
3. Козюбра М. І. Рівні праворозуміння: антропологічний аспект / М. Козюбра // Антропология права: філософський та юридичний виміри (стан, проблеми, перспективи) : статті учасників Четвертого всеукраїнського «круглого столу» (м. Львів, 28–29 листопада 2008 р.). – Л. : Край, 2009.
4. Губанов Н. И. Глобальный менталитет как условие предотвращения межцивилизационных конфликтов / Н. И. Губанов, Н. Н. Губанов // СОЦИС. – 2011. – № 4 – С. 54–55.
5. Касьян В. І. Філософія : навч. посіб. / В. І. Касьян. – К. : Знання, 2010.
6. Завальнюк В. Традиції та національний характер українського народу як підґрунтя антропологізації права України / В. Завальнюк // Юридичний вісник. – 2015. – № 1.
7. Нерсесянц В. С. Теория права и государства. Краткий курс / В. С. Нерсесянц. – М., 2001.
8. Латыпов Н. Минута на размышления. Основы интеллектуального тренинга / Н. Латыпов. – СПб. : Питер, 2005.

Шевченко А. Є., Старостюк А. В. Ціннісні детермінанти пізнання права як складова правового прогресу

Стаття присвячена розгляду питань, які обумовлюють якісний процес пізнання права. Автори акцентують увагу на провідній ролі теорії держави і права як юридичної науки щодо визначення раціональних складових елементів пізнання права, зосереджують увагу на методологічній трансформації юридичної науки, сутність якої полягає в антропологізації права.

Ключові слова: теорія держави і права, право, цінності, глобалізація, правовий менталітет, правова культура, правовий прогрес.

Шевченко А. Е., Старостюк А. В. Ценностные детерминанты познания права как составляющая правового прогресса

Стаття посвящена рассмотрению вопросов, которые обуславливают качественный процесс познания права. Авторы акцентируют внимание на ведущей роли теории государства и права как юридической науки в процессе определения рациональных составляющих элементов познания права, сосредотачивают внимание на методологической трансформации юридической науки, сущность которой состоит в антропологизации права.

Ключевые слова: теория государства и права, право, ценности, глобализация, правовой менталитет, правовая культура, правовой прогресс.

Shevchenko A., Starostyuk A. Valuable determinants of knowledge of law as compound of legal progress

Article is devoted to consideration of questions which cause high-quality process of knowledge of the law. Authors focus attention on the leading role of the theory of the state and the law as jurisprudence by definition of rational components of elements of knowledge of the law, focus attention on methodological transformation of jurisprudence which essence consists in anthropologization of the law.

Key words: theory of the state and right, right, values, globalization, legal mentality, legal culture, legal progress.

УДК 340.1

Олена Василівна Фатхутдінова,
декан юридичного факультету
Київського університету туризму, економіки і права,
доктор філософських наук, кандидат юридичних наук, доцент,
Заслужений юрист України

ПРАВОВА ДЕРЖАВА ЯК РЕЗУЛЬТАТ ФУНКЦІОНУВАННЯ ОРГАНІЗАЦІЙНОЇ СВДОМОСТІ ОСОБИСТОСТІ

При розбудові України як правової держави значно зростає роль правової освіти та виховання, адже без глибоких правових знань розвиток суспільства неможливий апіорі. В умовах розбудови демократичної, правової держави сфера діяльності значно розширюється. У кризові, перехідні періоди розвитку суспільства представники юридичних професій перебувають на передньому плані змістовних перетворень, адже право є одним із головних важелів здійснення суспільних трансформацій. Разом із тим ста-